

Discourse and the Representation of Self and Other in the Travelogue *Janestan-e Kabulestan**

Bahram Rezaei Visheh Sarai ¹ | Mohammad Ali Khazanedarlou ² | Mahmoud Ranjbar ³

1. Corresponding Author: Ph.D. in Persian Language and Literature, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: bahramrezaee04@gmail.com
2. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: khazaneh@guilan.ac.ir
3. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. Email: mranjbar@guilan.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 19 August 2025

Received in revised form 19
October 2025

Accepted 29 November 2025

Published online 31 January
2026

Keywords:

Travelogue,
Janestan-e Kabulestan,
Discourse,
Representation,
Imagery.

ABSTRACT

Purpose: Employing a descriptive-analytical method and integrating three key approaches, including Critical Discourse Analysis, Representation, and Imagology, this study examined the quality of the “image” of the “Self” and the “Other” in a travelogue from the 2010s. Its objective was to identify the factors that influence this process of “representation”.

Method and Research: This study analyzed the travelogue *Janestan-e Kabulestan* by Reza Amirkhani through a tripartite theoretical framework. The framework combines Laclau and Mouffe’s theory of discourse (which conceives all social phenomena as discursive), Stuart Hall’s perspective on Representation (which views images as discursive constructs), and Imagology, specifically Nanquette’s model, for classifying images of the “Other”.

Findings and Conclusions: The analysis revealed that the author’s constructed identity as a religiously committed Iranian Muslim fundamentally shaped the imagery. Based on the Imagology approach, three distinct types of the “Other” were identified: the “Other as non-alien” or “Alter” (encompassing both admirable and condemnable Afghans), the “Other as alien” (represented by the Taliban and Western forces), and the “transient or ephemeral Other” (such as personnel of the United Nations).

Conclusions: The study concluded that the author’s ideological identity and dominant religious discourse were the primary factors influencing the representation of images in the travelogue. The employed analytical framework, comprising Critical Discourse Analysis, Representation, and Imagology, proved effective in deconstructing these images and is proposed as a viable model for analyzing other travelogues.

*Cite this article: Rezaei Visheh Sarai. Bahram , Khazanedarlou Mohammad Ali & Ranjbar. Mahmoud. (2026). Discourse and the Representation of Self and Other in the Travelogue *Janestan-e Kabulestan*. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 28 (58), 101-116. DOI: 10.22103/jll.2026.25786.3214

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

The study of travelogues offers valuable insight into an author's specific ideology and perspective, the conditions of both the "Self" and the "Other" societies, and the prevailing discourses operating within them. To elucidate the relations between the Self and the Other and to examine the discourse embedded within these works, the integration of three approaches, including Critical Discourse Analysis, Representation, and Imagology, proves highly effective. The objective of employing this tripartite theoretical framework was to explicate the causes, determining factors, and contextual conditions that shape the discourses, representations, and images present in travel narratives. Accordingly, the central research questions of this study were as follows: Among the various traditions of travel writing in Iran, with which discourse does the travelogue under study align in its representation of the Self and the Other? Furthermore, to which intellectual faction does Reza Amirkhani pledge allegiance, and with what specific identity does he represent the "discourse" and the image of the "Self" and the "Other" in Janestan-e Kabulestan?

2. Methodology

This study utilized a combined analytical framework consisting of discourse analysis, representation, and imagology. It drew particularly on the theoretical potential of Laclau and Mouffe's framework, wherein any "totality" resulting from articulatory practice is considered a discourse. This stands in contrast to the perspective in Critical Discourse Analysis (CDA), especially in Fairclough's work, where "discourse... refers to language use and specific speech manners, such as the speech manner of an academic discipline like medicine (medical discourse)". However, based on Laclau and Mouffe's view, all social and political phenomena, whether related to language use or not, are discursive (Soltani, 2017: 107). From Stuart Hall's viewpoint, the image of the "Other", whether an individual, a nation, or a foreign culture, is not a direct reflection of reality but rather a discursive construct influenced by cultural presuppositions, ideology, and mental conceptual maps. Imagological studies focus on the analysis of such literary and non-literary images of the "Other". The "Other" can manifest as extra-cultural (belonging to another culture and land) or intra-cultural (originating within the same society but articulated through a different discourse). The interpretation of these images also primarily falls into three main categories: a negative reading (where the "Self" is positioned as superior to the "Other"), a positive reading (where the "Other" is idealized and portrayed as superior), and a tolerant reading (which presents an objective, equitable view without exaggeration).

3. Discussion

Reza Amirkhani published *Janestan-e Kabulestan*, a travelogue recounting his observations, anecdotes, and experiences from his 2009 journey to Afghanistan. The imagery presented in the book indicates that before this journey, the author encountered two predominant discourses concerning Afghanistan within Iran's intellectual sphere (the intra-territorial and intra-cultural domain).

The first is the dominant and widely recognized discourse based on the global perceptions of Taliban ideology or "Talibanism", including those prevalent among Iranians. Within this discursive framework, Afghanistan is perceived as the "alien Other", and interactions with it are regulated accordingly.

The second discourse is grounded in the notion of "Afghanistan as a Muslim country, a severed part of the body [of Iran]," which leads to Afghanistan being construed as the "Other as non-alien". This form of the "Other", akin to the "Self", can be subject to both praise and criticism. Throughout the stages preceding and following his journey, the author regarded the tenets of the first discourse with skepticism, subjecting them to critical evaluation. By contrast, he exhibited an instinctive, though initially tentative, inclination toward the second discourse, an inclination that solidified into conviction during and by the end of his travels.

Counterpoised against these two discourses, within Afghanistan itself (the extra-territorial and extra-cultural domain) and concurrent with the author's visit, three distinct discourses were identified, each producing a different conception of the "Other" concerning Iran and Iranians: The first is an anti-Shiite and anti-Iranian discourse, a traditional and deeply entrenched discourse influenced by the religious teachings of a Sunni faction known as the Taliban. Under the sway of this discourse, in certain regions of Afghanistan, no vehicle would accept the author as a passenger solely because, as stated, "your accent is Iranian" (Amirkhani, 2011: 234).

The second is a discourse with varying degrees of adherence among both traditional ordinary people and Afghan intellectuals, perhaps best characterized as a "gray discourse". This faction is neither enamored with nor hostile toward the Iranian nation; rather, it is profoundly influenced by Iran while simultaneously harboring criticism and resentment toward it. Adherents of this discourse, aligning with Nanquette's theory, perceive Iran and Iranians as the "Other as non-alien" (encompassing both praiseworthy and blameworthy types), not as the "alien Other".

The third is a pro-Iranian discourse within Afghanistan, which emerged in this travelogue far more prominently than the others. It is this very discourse that, during or after the journey, assisted in dispelling the author's pre-existing doubts and rectifying his negative judgments regarding the Afghan nation and society.

4. Conclusion

In *Janestan-e Kabulestan*, Reza Amirkhani represented his observations, anecdotes, and travel experiences through a constructed identity as an Iranian Muslim who is concerned with

religious matters, committed to the Twelver Shiite religious discourse, and devoted to the unity of the Islamic world. Consequently, alongside depictions of Afghan bazaars, historical sites, etc., the representation of numerous mosques, shrines of religious figures, and sacred places is more pronounced in this travelogue than is typically found in accounts of conventional tourist journeys. The author perceived the majority of individuals he encountered, including professors, students, seminarians, drivers, commanders, etc., as the “Other as non-alien”. From his viewpoint, some of these figures were commendable, while others were reprehensible. However, he regarded the Taliban and Western forces residing in the country as the “alien Other”, and the foreign personnel stationed in Afghanistan working for the United Nations, with whom the author interacted only briefly, as the “transient or ephemeral Other”, representing their images accordingly.

گفتمان و بازنمایی تصویر خود و دیگری در سفرنامه جانستان کابلستان*

بهرام رضایی ویشه سرائی[✉] | محمدعلی خزانه‌دارلو^۲ | محمود رنجبر^۳

۱. دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: bahramrezaee04@gmail.com
۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: kazaneh@Guilan.ac.ir
۳. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: mranjbar@guilan.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: این پژوهش با به کارگیری روش توصیفی-تحلیلی و تلفیق سه رویکرد کلیدی تحلیل گفتمان انتقادی، بازنمایی و تصویرشناسی، به بررسی کیفیت «تصویر» از «خود» و «دیگری» در سفرنامه‌ای از دهه ۱۳۹۰ می‌پردازد. هدف آن شناسایی عوامل تأثیرگذار بر این «بازنمایی» است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۸	روش و پژوهش: این تحقیق، سفرنامه «جانستان کابلستان» اثر رضا امیرخانی را با به کارگیری چارچوب نظری سه‌گانه تحلیل می‌کند. این چارچوب، نظریات لاکلاو و موف در مورد گفتمان (که در آن همه پدیده‌های اجتماعی، گفتمانی تلقی می‌شوند)، دیدگاه استوارت هال در مورد بازنمایی (که تصاویر را برساخته‌هایی گفتمانی می‌داند) و تصویرشناسی - به طور خاص الگوی نانکت - را برای طبقه‌بندی تصاویر «دیگری» ترکیب می‌کند.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۲۷	یافته‌ها و نتایج: تحلیل‌ها نشان می‌دهد که هویت برساخته نویسنده به عنوان یک ایرانی مسلمان متعهد، اساس شکل‌گیری تصاویر را تشکیل می‌دهد. بر اساس رویکرد تصویرشناسی، سه نوع متمایز از «دیگری» شناسایی شد: «دیگری به مثابه غیربیگانه» یا «آلتر» (شامل افغان‌های هم‌قابل ستایش و هم‌قابل سرزنش)، «دیگری به مثابه بیگانه» (نماینده‌گی شده توسط طالبان و نیروهای غربی) و «دیگری گذرا یا زودگذر» (مانند افراد سازمان ملل).
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۸	نتیجه‌گیری: این مطالعه نتیجه می‌گیرد که هویت ایدئولوژیک نویسنده و گفتمان مذهبی مسلط او، عوامل اصلی تأثیرگذار بر بازنمایی تصاویر در این سفرنامه بوده‌اند. چارچوب تحلیلی به کار گرفته شده متشکل از تحلیل گفتمان انتقادی، بازنمایی و تصویرشناسی در شکافتن این تصاویر کارآمد بوده و به عنوان الگویی قابل اجرا برای تحلیل سایر سفرنامه‌ها پیشنهاد می‌شود.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۱۱	
کلیدواژه‌ها: سفرنامه، سفرنامه جانستان کابلستان، گفتمان، بازنمایی، تصویرپردازی.	

شهر پژوهی ادب فارسی
پرتال جامع علوم انسانی

*استناد: رضایی ویشه سرائی، بهرام، خزانه‌دارلو، محمدعلی، رنجبر، محمود. (۱۴۰۴). گفتمان و بازنمایی تصویر خود و دیگری در سفرنامه جانستان کابلستان. شهر پژوهی ادب فارسی، ۲۸(۵۸)، ۱۱۶-۱۰۱.

DOI: 10.22103/jil.2026.25786.3214

۱. مقدمه

مطالعه سفرنامه این امکان را به خواننده می دهد که با ایدئولوژی و طرز نگاه خاص نویسنده به امور، اوضاع و احوال جامعه «خود» و «دیگری» و همچنین گفتمان های رایج در آن جوامع آشنا شود. برای نشان دادن مناسبات خود و دیگری و بررسی گفتمان مندرج در این آثار، تلفیق سه رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی، بازنمایی و تصویرشناسی بسیار کارآمد است. هدف از کاربرد این سه رویکرد تبیین علل، عوامل و زمینه های شکل گیری این گفتمان ها، بازنمایی ها و تصویرهای مندرج در سفرنامه هاست. با استفاده از این رویکردها هم پژوهشگر و هم خواننده می تواند به ایده ها، انگیزه ها و اهداف پیدا و پنهان سفرنامه نویسان دست یابد. ضمن آنکه تلفیق رویکردهای تحلیل گفتمان، بازنمایی و تصویرشناسی، با الهام از مدل های ترکیبی در مطالعات فرهنگی و نقد ادبی معاصر انجام شده است. این ترکیب به منظور غنای تحلیلی و درک چندبعدی از متون سفرنامه انتخاب شده است.

۱.۱ بیان مسئله

پرسش مفروض پژوهش این است که سفرنامه مذکور منطبق با کدام گفتمان از گروه های مختلف سفرنامه نویسی در ایران به بازنمایی تصویر خود و دیگری پرداخته است؟ دیگر آنکه رضا امیرخانی با وفاداری به کدام گروه و با چه هویتی «گفتمان» و تصویر «خود» و «دیگری» را در جانستان کابلستان بازنمایی کرده است؟

۲.۱ پیشینه پژوهش

از بین سفرنامه های منتشر شده در سال های پنجاه تا نود تعداد ۷۳ سفرنامه مورد بررسی قرار گرفت. از میان آن ها سفرنامه جانستان کابلستان در سال های اخیر بسیار مورد توجه مردم ایران و افغانستان بوده است و طی سال نخست انتشار (۱۳۹۰) تا سال ۱۴۰۰ به چاپ دوازدهم رسیده است. این اثر ضمن روانی و بلاغت نوشتار، هویتی گفتمانی را بین دو ملت نمایندگی می کند. در بخش کتاب؛ بونرو (۱۳۹۰) در کتاب از تصویر تا اسطوره، به بررسی تطبیقی تصویر و اسطوره ایرانی در ادبیات و اندیشه فرانسوی پرداخته است. نکت (۱۳۹۹) در کتاب «حدیث دیگران» به بررسی دیگری بر مبنای الگویی نوین پرداخته است.

در بخش رساله؛ یونسی رستمی (۱۳۹۱) در رساله دکتری خود با عنوان: «ساختار روایی سفرنامه های حج» به بررسی عناصر روایی سفرنامه های حج و نسبت آن با گفتمان خود و دیگری پرداخته است.

در بخش مقاله؛ پناهی و محمدزاده (۱۳۹۵) در مقاله «تصویر زن ایرانی در سفرنامه های فرانسویان از اوایل دوره قاجار تا انقلاب مشروطه بر اساس نظریه بازنمایی استوارت هال» با استفاده از روش بازنمایی هال تلاش کردند تا نگرش سفرنامه نویسان فرانسوی نسبت به زنان ایران در دوره قاجار را بررسی کنند. میرزایی و پروین (۱۳۸۹) در مقاله «نمایش دیگری: جایگاه غرب در سفرنامه های دوره ظهور مشروطیت» چهار سفرنامه را بررسی کرده اند که عبارت اند از: سفرنامه عمادالسلطنه به اروپا، سفرنامه حاج سیاح، سفرنامه میرزا صالح شیرازی و سفرنامه رضا قلی میرزا. بر اساس پیش فرض این مقاله غرب، پیش از هر چیز، یک برساخته فرهنگی-تاریخی است. محمودی (۱۳۹۳) در مقاله اش با عنوان «گفتمان و تصویر دیگری در سفرنامه ناصر خسرو» اساس کار خود را بر روش فرکلاف قرار داده است و ضمن بررسی اثر در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین از آرای دریدا و هال در باب دیگری نیز استفاده کرده است. حیدری و خدایی (۱۳۹۸) در مقاله «تصویر چندوجهی غرب در نخستین سفرنامه های ایرانیان» تلاش کرده اند تا نشان دهند که غرب در نخستین سفرنامه های ایرانیان چگونه به تصویر کشیده شده است و این تصویر چه نسبتی با تصویر غرب در داستان های تمثیلی برقرار کرده است.

۳.۱ ضرورت و اهمیت تحقیق

در پژوهش های ثبت شده در پایگاه های داده پردازی پژوهشی بر اساس الگوی ترکیبی شامل نظریه تحلیل گفتمان انتقادی، بازنمایی و تصویرسازی ثبت نشده است. در پژوهش حاضر به منظور پر کردن خلاء پژوهشی موجود در پایگاه های معتبر

تحقیقاتی، همچنین ارائه الگوی ترکیبی نوآورانه در تحلیل متون سفرنامه‌ای در نظر داریم به تبیین تصویر «خود» و «دیگری» در گفتمان معاصر فارسی بپردازیم. این پژوهش با ترکیب نظریه تحلیل گفتمان انتقادی و مطالعات بازنمایی، درکی نوین از چگونگی ساختارمند شدن مفاهیم هویتی در متون مسافرتی معاصر ارائه می‌دهد.

۲- بحث

برای پژوهش حاضر از تلفیق سه رویکرد گفتمان کاوی، بازنمایی و تصویرپردازی استفاده شده است که مختصراً به توضیح آن‌ها می‌پردازیم.

۱.۲- گفتمان

واژه گفتمان از فعل یونانی *discurrere* (مشکل از *dis* (در جهات مختلف) و *currere* (دویدن یا سریع حرکت کردن) و در مجموع به معنی حرکت سریع در جهات مختلف است (عضدانلو، ۱۴۰۰: ۸۶). برای واژه *Discourse* در فارسی علاوه بر گفتمان، معادل‌های دیگری چون مقال، سخن، کلام و بر همین اساس برای تحلیل گفتمان هم معادل‌هایی چون سخن کاوی، سخن‌سنجی، تحلیل کلام به کار برده‌اند (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۴: ۸).

در خصوص گفتمان و تحلیل گفتمان نظریه‌های مختلفی وجود دارد که همین امر سبب بروز اختلاف نظر و ابهام در معنای لغوی و اصطلاحی آن نیز شده است. در مجموع باید گفت: گفتمان مجموعه یا ترکیبی از تصورات، تصاویر و اعمال است که شیوه‌های حرف زدن درباره موضوع فعالیت اجتماعی، یا نهاد اجتماعی خاص و اشکال دانش و رفتار مرتبط با آن‌ها را فراهم می‌کند. [هال] این صورت‌بندی‌ها یا ترکیب‌های گفتمانی *discursive formations* تعیین می‌کنند که قالب بیانی — زبانی و نحوه عمل مناسب و نامناسب ما در رابطه با موضوع یا فعالیت اجتماعی خاص چیست؟ در آن بستر، چه دانشی سودمند، مرتبط و درست است؛ و چه اشخاص یا «فاعالانی»، چنین دانشی دارند. امروزه واژه گفتمانی، به هرگونه رهیافتی که معنا، بازنمایی و فرهنگ را عنصری سازا تلقی می‌کند، اطلاق می‌شود» (هال، ۱۳۹۱: ۲۵-۲۴).

ما در این پژوهش برای تحلیل سفرنامه‌ها از ظرفیت مشترک همه آن‌ها استفاده کرده‌ایم؛ به‌ویژه از ظرفیت نظریه لاکلا و موف که به عقیده این دو هر «کلیتی» که «در نتیجه کردار مفصل‌بندی حاصل می‌شود» گفتمان است (لاکلا و موف، ۱۳۹۳: ۱۷۱)؛ اما «در تحلیل انتقادی گفتمان و [به‌ویژه] در آثار فرکلاف، گفتمان ... به کاربرد زبان و شیوه‌های گفتاری خاص بازمی‌گردد، مانند شیوه گفتاری یک رشته دانشگاهی مثل پزشکی (گفتمان پزشکی)، ... اما بر اساس دیدگاه لاکلا و موف، تمامی پدیده‌های اجتماعی و سیاسی، چه با کاربرد زبان مرتبط باشند و چه نباشند، گفتمانی‌اند» (سلطانی، ۱۳۹۶: ۱۰۷). از نظر استوارت هال تصویر «دیگری» - که می‌تواند یک فرد، ملت یا فرهنگ خارجی باشد - نه بازتابی مستقیم از واقعیت، بلکه برساخته‌ای گفتمانی و متأثر از پیش‌فرض‌های فرهنگی، ایدئولوژی و نقشه‌های مفهومی ذهنی است. مطالعات تصویرشناسی بر بررسی این تصاویر ادبی و غیرادبی از «دیگری» متمرکز است. «دیگری» می‌تواند به صورت برون فرهنگی (از فرهنگ و سرزمینی دیگر) یا درون فرهنگی (از درون همان جامعه اما با گفتمان متفاوت) ظاهر شود. خوانش این تصاویر نیز به سه شکل اصلی صورت می‌پذیرد: خوانش منفی (که در آن «خود» بر «دیگری» برتری می‌یابد)، خوانش مثبت (که در آن «دیگری» آرمانی و برتر نشان داده می‌شود) و خوانش با تسامح (که نگاهی هم‌تراز و عینی بدون اغراق ارائه می‌دهد).

در تحلیل گفتمان، به ویژه در نظریه لاکلا و موف، وجود یک «غیر» یا «دیگری» برای شکل‌گیری هویت «خود» ضروری تلقی می‌شود. گفتمان مسلط برای تثبیت هویت خود، نیازمند ساختن یک «غیر» است که در تقابل با آن تعریف شود. بنابراین، بازنمایی تصویر «خود» و «دیگری» همواره رابطه‌ای دیالکتیکی و قدرت‌محور است که در بستر فرهنگ و گفتمان شکل می‌گیرد و تثبیت می‌شود.

۲.۲- بازنمایی

دومین گام این پژوهش بررسی چگونگی بازنمایی گفتمان‌ها، انسان‌ها، چیزها (اعم از آثار باستانی، رودها و ...) و فرهنگ‌های کشورهای هدف سفر در سفرنامه‌های دهه پنجاه تا نود با محوریت کتاب جانستان کابلستان است. «بازنمایی، ساخت رسانه‌ای و زبانی واقعیت است. بازنمایی،... تولید و ساخت معنا بر اساس چارچوب‌های مفهومی و گفتمانی است» (مهدی‌زاده، ۱۳۸۷: ۹).

سفرنامه‌ها نمونه‌ای از سبک‌های ادبی و از منابع مهم تاریخ‌نگاری به شمار می‌آیند. این آثار می‌توانند به خاطر هم‌زمانی با رویدادها، خبرها و ...، به‌عنوان رسانه‌ای نوشتاری در مطالعات فرهنگی نیز مطالعه شوند؛ نویسندگان این نوع نوشته‌ها خواسته یا ناخواسته ممکن است، به دست‌کاری یک پیام یا رویداد تاریخی و ادبی و ... بپردازند و یا به شکلی خاص به نمایش بخشی از یک واقعیت منطبق با گفتمان مورد تأیید یا برساخته خود اقدام کنند. لذا، ما برای کشف، توصیف، تفسیر و تبیین بازنمایی‌های موجود در سفرنامه‌های هدف پژوهش از آرای بازنمایی استوارت هال و دیگرانی که در حوزه مطالعات فرهنگی کار کرده‌اند، استفاده کرده‌ایم.

۳.۲- تصویرسازی و تصویرشناسی

مطابق یک نظر «بحث درباره مفهوم دیگری مبنای اندیشه تصویرشناسی است» (نانکت، ۱۳۹۰: ۱۰۰). طبق تعریف تصویرشناسی، تصویر در سه حالت نمود پیدا می‌کند: «تصویر [برساخته] از یک فرد یا یک شخص خارجی، تصویر برساخته از یک ملت یا جامعه و تصویر احساس و درک یک نویسنده از آن ملت یا جامعه... در تصویرشناسی نه تنها تصاویر موجود در متون بلکه تصاویر موجود در جامعه مورد توجه واقع خواهند شد» (نانکت، ۱۳۹۹: ۱۹-۱۷).

نامور مطلق تصویرپردازی از کشورها و فرهنگ‌های بیگانه را به صورت‌های گوناگونی ممکن می‌داند و معتقد است که شاید بتوان همه آن‌ها را به دو دسته بزرگ قابل جمع شدن دانست:

الف: تصاویری که نتیجه ارتباط مستقیم و حضوری خود نویسنده در کشور هدف هستند.

ب: تصاویری که بر اساس تصاویر دیگر (غیرمستقیم و واسطه‌ای) شکل گرفته‌اند؛ در این نوع تصویرپردازی نویسنده در کشور هدف حضور فیزیکی ندارد و مطالب و تصاویرش، از یک کشور و مردمانش، بر اساس مطالب و تصاویر دیگران است (نامور مطلق، ۱۳۸۸: ۱۲۹-۱۲۸).

۴.۲- سفرنامه و انواع آن

قبل از پرداختن به عنوان و موضوع اصلی مقاله اشاره به این نکته ضروری به نظر می‌رسد که سفرنامه‌ها یا سیاحت‌نامه‌ها را به درستی به انواع تمثیلی، خیالی و واقعی تقسیم کرده‌اند. ۱. با توجه به موضوع مقاله، که مربوط به سفرنامه‌های واقعی است، درباره آن می‌توان گفت: سفرنامه واقعی - دست کم در پنج دهه پنجاه تا نود - گونه‌ای از انواع نوشته است که نویسنده در آن به زبانی ساده و اغلب روایی - داستانی که گاه مزین به آرایه‌های ملایم ادبی است، به شرح سفر واقعی‌اش (نه رؤیایی) به شهرهای کشور خود و یا کشور دیگر می‌پردازد. این نوع نوشته در واقع «روزنامه سفر، گزارش سفر یا گشت‌وگذار» (انوشه، ۱۳۸۱: مدخل سفرنامه) در عالم واقع است و در آن «شرح وقایع و حوادث و مشاهده مقصود است» (رستگار فسایی، ۱۳۹۷: ۴۶۰) و خواننده با خواندن آن با «شرح احوال و عادات ملت‌ها» (قبادی، ۱۳۸۳: ۲۹) مواجه می‌شود.

در خصوص سابقه سفرنامه نویسی در ایران بعد از اسلام نیز پژوهشگران آرای مختلف ارائه کرده‌اند؛ از جمله برخی آن را به قرن پنجم و سفرنامه ناصر خسرو (۳۹۴-۴۸۱ ه‍.ق) محدود می‌کنند که تا دوره صفویه (۹۰۷ ه‍.ق) نیز فقط با همین کتاب مأنوسیم (قبادی: ۱۳۸۳: ۳۰)؛ در فرهنگنامه ادبی فارسی به چند سفرنامه و - به تعبیر نویسنده - «سفرنامه مانند» یا «سفرنامه گونه» (منظوم و منثور) نیز اشاره شده که مربوط به بعد از ناصر خسرو تا قبل از صفویه است؛ از جمله آن‌ها می‌توان به سفرنامه منظوم نزاری قهستانی (۷۲۰ ه‍.ق)، سفرنامه زیارتی - عرفانی تحفه‌العراقین خاقانی به نظم (۵۵۱ - ۵۵۲ ه‍.ق)، سفرنامه جلال‌الدین حسین

بخارایی به نثر (۵۷۸۵ق) و ... اشاره کرد (۱۳۸۱: مدخل سفرنامه). از دوران قاجار و پهلوی نیز به سفرنامه‌های زیادی - به نثر و نظم - اشاره شده که در اینجا به خاطر جلوگیری از اطالۀ کلام از ذکر نام آن‌ها صرف نظر می‌کنیم و برای اطلاع از نام برخی از آن‌ها توجه خوانندگان را به منابع مربوط ارجاع می‌دهیم (رستگار فسایی، ۱۳۹۷: ۴۶۳-۴۶۲).

نویسندگان سفرنامه‌های معاصر (دست‌کم در پنج دههٔ مورد بحث) از جهت نگارشی اغلب با رعایت نثر معیار و به زبان ساده که گاه مزین به نثر شیوای ادبی و استفادهٔ ملایم از آرایه‌های آن است، به ثبت یادداشت‌های سفر خود مبادرت ورزیده‌اند و چون این نوع نوشته‌ها در چارچوب خاص نویسندگی - مثل آنچه در دیگر انواع نگارشی چون داستان، نمایش‌نامه و ... دیده می‌شود - نمی‌گنجد، افرادی با سطح دانشی مختلف و در حوزه‌های علمی گوناگون به نوشتن آن‌ها اقدام کرده‌اند؛ همین امر سبب شده است که این نوع نوشته در این پنج دهه فقط به نویسندگان حرفه‌ای محدود نماند. هر مسافری با هر انگیزه و هدفی به شرط داشتن اندک مهارتی در نوشتن می‌توانسته نویسندهٔ سفرنامه باشد؛ بنابراین، در این سال‌ها به ویژه پس از گسترش فضای مجازی، گاه نویسندگانی با کم‌ترین سن و تجربهٔ نویسندگی ۲ در کنار افرادی بنام و فرهیخته با سال‌ها تجربه در حوزه‌های مختلف علمی و پژوهشی، دست‌به‌قلم شده‌اند و دیده‌ها، شنیده‌ها و تجربه‌های حاصل از سفرشان را با خواننده در میان گذاشته‌اند. در جدول زیر سوابق شغلی، تحصیلی و سفر پنج سفرنامه‌نویس شاخص دههٔ ۵۰ تا ۹۰ (از هر دهه یک نفر) نشان داده شده است.

جدول ۱. خلاصه اطلاعات جمعیت شناختی

نام سفرنامه نویسنده	شغل دولتی	مدرک تحصیلی	مسافرت به خارج قبل از انقلاب ۵۷	مسافرت به خارج بعد از انقلاب ۵۷
باستانی پاریزی با کتاب از پاریز تا پاریس دههٔ ۵۰	دارد	دکترای تاریخ	دارد	دارد و در این کتاب به آن پرداخته شده است.
رضا براهنی با کتاب سفر مصر دههٔ ۶۰	دارد	دکتری زبان و ادبیات انگلیسی	دارد	دارد ولی در این کتاب به آن پرداخته نشده است.
جلال ستاری با کتاب در روزبازار زمانه دههٔ ۷۰	دارد	دکتری روان‌شناسی تکوینی	دارد	دارد
محمدجعفر یاحقی با کتاب زین دایرهٔ مینا دههٔ ۸۰	دارد	دکترای زبان و ادبیات فارسی	دارد	دارد
رضا امیرخانی با کتاب جانستان کابلستان دههٔ ۹۰	دارد	مهندسی مکانیک (کارشناسی)	ندارد	دارد و کم‌وبیش در این کتاب به آن اشاره شده است.

در این پژوهش سفرنامه‌نویسان دهه‌های پنجاه تا نود بر اساس شیوه‌های غالب در تصویرسازی و بازنمایی عناصر گفتمانی به دو گروه اصلی تقسیم شده‌اند. گروه نخست شامل سفرنامه‌نویسانی است که با هویت روشنفکری ایرانی، تجربه‌ها و دیدگاه‌هایشان را از سفر (چه مذهبی و چه سیاحتی) بازنمایی کرده‌اند. این گروه معمولاً با نقد وضعیت موجود، رویکردی انتقادی نسبت به جامعه و نظام حاکم (پیش و پس از انقلاب) داشته‌اند. از جمله نمایندگان این گروه می‌توان به باستانی پاریزی، رضا براهنی و جلال ستاری اشاره کرد.

گروه دوم، شامل سفرنامه‌نویسانی با هویت مسلمان ایرانی است که بیشتر دیدگاه‌های مذهبی را با رویکرد وفاداری به نظام جمهوری اسلامی ایران، در سفرنامه‌هایشان بازتاب می‌دهند. کتاب‌های این گروه، بسته به نوع سفر، به دو زیرگروه تقسیم می‌شوند: زیرگروه نخست سفرنامه‌های مذهبی (مانند حج و عتبات عالیات) است که با تمرکز بر مسائل دینی نوشته شده و تعداد آن‌ها در این دوره

۱۸ جلد بوده است. زیرگروه دوم سفرنامه های سیاحتی است که در جریان گردشگری یا مأموریت نوشته شده اند. این زیرگروه بیشترین تعداد (۴۰ جلد) را به خود اختصاص داده است که اغلب مربوط به دهه نود بوده است. از بین ۷۳ جلد سفرنامه‌ای که بررسی شده، در مجموع، بیشترین تعداد نیز مربوط به دهه نود بوده است که بیانگر رشد انتشار این گونه آثار در سال‌های اخیر است.

۵.۲- یافته‌ها

رضا امیرخانی در سفر به افغانستان طی سال ۱۳۸۸ شرح دیده‌ها، شنیده‌ها و تجربه های سفرش را در کتاب «جانستان کابلستان» منتشر کرده است. تصاویر ارائه شده در این کتاب نشان می‌دهد که وی پیش از این سفر با دو گفتمان درباره این کشور در ایران (در حوزه درون سرزمینی و درون فرهنگی) مواجه بوده است:

نخست: گفتمان غالب و شناخته شده مبتنی بر شناختی است که از ایدئولوژی طالبان یا طالبانیسم در ذهن جهانیان و از جمله ایرانیان ایجاد شده و افغانستان در این باور گفتمانی، «دیگری بیگانه» تلقی می‌شود و رفتار افراد در ارتباط با آن، بر همین اساس تنظیم می‌شود.

دوم: گفتمان مبتنی بر «افغانستان کشور مسلمان، پاره جدا مانده از تن» است که سبب می‌شود تا افغانستان «دیگری به‌عنوان غیر» تلقی گردد که همچون «خود» می‌تواند قابل ستایش و یا درخور نکوهش باشد.

نویسنده به آرای گفتمان اول در تمام مراحل قبل و بعد از سفر با تردید نگرسته و آن را با دیدی انتقادی قضاوت کرده است؛ ولی نسبت به گفتمان دوم گرایش قلبی و البته لغزان دارد که در جریان و انتهای سفر این گرایش به یقین منجر می‌شود.

در مقابل این دو گفتمان، در داخل کشور افغانستان (در حوزه برون سرزمینی و برون فرهنگی) نیز همزمان با سفر نویسنده به این کشور با سه گفتمان مواجه هستیم که منجر به سه دیگری در رابطه با ایران و ایرانی شده است:

نخست: گفتمان ضد شیعی و ضد ایرانی است که گفتمانی سنتی، ریشه‌دار و تحت تأثیر آموزه‌های مذهبی بخشی از اهل سنت معروف به طالبان است. تحت تأثیر همین گفتمان در بعضی از مناطق افغانستان هیچ ماشینی نویسنده را به جرم این که می‌گفتند «لهجرات ایرانی است»، به‌عنوان مسافر نمی‌پذیرفتند (امیرخانی، ۱۳۹۰: ۲۳۴).

دوم: گفتمانی است که هم در بین مردم عادی سنتی و هم در بین روشنفکران افغانستانی کم‌وبیش طرفدارانی دارد و شاید بتوان از آن به گفتمان خاکستری تعبیر کرد. این گفتمان نه عاشق ملت ایران است و نه دشمن آن؛ اما به شدت متأثر از ایران و درعین حال منتقد و دلخور از آن است. افغانستانی‌هایی مطابق این گفتمان و براساس نظریه نکت ایران و ایرانی را دیگری به‌عنوان غیر (هم از نوع قابل ستایش و هم از نوع درخور نکوهش) می‌بینند نه دیگری به‌عنوان بیگانه.

سومین گفتمانی که در این سفرنامه بسیار پررنگ‌تر از دیگر گفتمان‌ها ظاهر شده، گفتمان دوست‌دار ایران در افغانستان است؛ همین گفتمان است که در جریان سفر یا بعد از آن، به رفع تردیدها و اصلاح قضاوت‌های منفی پیش از سفر نویسنده نسبت به ملت و جامعه افغانستان کمک کرد.

بر اساس کارکرد «دیگری» و مطابق نظریه تصویرشناسی، می‌توان گفت که قائلین به این گفتمان نیز مثل گفتمان قبلی که از آن به گفتمان خاکستری تعبیر کردیم، ایران و ایرانی را دیگری به‌عنوان غیر، اما غالباً از نوع ستایشگرانه می‌بینند، نه دیگری به‌عنوان بیگانه و دشمن؛ یعنی همان نگاهی که نویسنده نسبت به آن‌ها، به ویژه در جریان سفر و بعد از آن، پیدا کرد؛ بنابراین، امیرخانی در جریان سفر به میزانی که با مشاهده آثار و نشانه‌های خشونت گفتمان اول، انتقادش نسبت به آن پررنگ‌تر می‌شود و از آن فاصله می‌گیرد، تحت تأثیر خلق و خوی - به تعبیر خودش - «جوان مرد مردمان افغانستانی» به گفتمان دوم و به‌ویژه سوم نزدیک‌تر می‌شود. این نزدیکی سبب می‌شود تا احساس مثبت و هم‌رأیی بیشتری نسبت به آن‌ها پیدا کند. علاوه بر آن سعی می‌کند این حس مثبتش را در ذهن و زبان خوانندگان کتابش نیز، حتی در بدترین شرایط با بازنمایی تصاویری مثبت از افغانستان ایجاد کند و ذهن‌های

مردد آن‌ها را در خصوص این کشور و مردمانش از کلیشه‌های منفی متأثر از گفتمان اول به کلیشه‌های مثبتی سوق دهد که در واقع حاصل برساخت خودش است؛ در ادامه با تمرکز بر متن کتاب جانستان کابلستان انواع سه‌گانه دیگری را با هم مرور می‌کنیم.

۶.۲- دیگری به‌عنوان غیر

هر گفتمانی ضرورتاً نیاز به گفتمان رقیب دیگری دارد تا به‌واسطه آن هویت یابد... هر گفتمانی به‌منظور هویت یافتن به‌ناچار شروع به تولید دشمن برای خود می‌کند. البته گاه گفتمان‌ها بیش از یک غیر دارند و از مجموعه‌ای از غیرها برای هویت یابی در شرایط مختلف استفاده می‌کنند (ر.ک: سلطانی، ۱۳۹۶: ۱۱۰-۱۱۱).

یکی از شیوه‌های امیرخانی برای معرفی افغانستان به‌صورت دیگری به‌عنوان غیر، برجسته کردن برخی از واژه‌ها مثل «مرز»، «جوانمرد»، «جوانمردی» و... با معنا و مفهومی گاه متفاوت از آن چیزی است که اغلب خوانندگان عادی ایرانی در خصوص افغانستان با آن آشنا هستند. همچنین شگرد وی برای بازنمایی تصاویر «عسکرها» و «قوماندان‌ها»ی افغانستان نیز می‌تواند ما را در تلقی این منظور یاری رساند؛ معنای مرز در این کتاب متفاوت از آن معنایی است که در کتاب‌های لغت و یا کتاب‌های مربوط به جغرافیای سیاسی درباره خط فاصل بین دو کشور دیده می‌شود. این مرز فقط بین دو خود یا خویش یا بین دو دیگری به‌عنوان غیر، فاصله انداخته است و هیچ معنا و مفهوم فرهنگی و سیاسی دیگری ندارد و نمی‌تواند تعریفی از جدایی «خودی» و «بیگانه» باشد و یا خودی و دیگری به‌عنوان بیگانه که به تعبیر نکت از آن تلقی «دیگری طردشده» هم می‌توان داشت (نکت، ۱۳۹۹: ۴۰). به اعتقاد نویسنده «مرز، یک ساختمان نسبتاً مرتب نونوار طرف ما و چند ساختمان پراکنده قدیمی‌تر طرف افغانستان...» است و یا «یک صف چند کیلومتری از کامیون‌ها و تریلی‌های حامل کالای صادراتی به افغانستان، مملو از سیمان و میل‌گرد و تیر آهن تا مواد غذایی...» و «یک ردیف سیم‌خاردار که از چند کیلومتری شروع می‌شود و «به ساختمان‌های گمرک» می‌رسد و «باز چند کیلومتری ادامه پیدا» می‌کند و «بعد تمام» می‌شود (امیرخانی، ۱۳۹۰: ۴۲-۴۳).

با این تعریف مرز ایران و افغانستان؛ یعنی، فاصله یا به تعبیر یک افغانستانی که با نویسنده گفت‌وگو کرده بود؛ یعنی، خط بین دو هم‌وطن هم دین با تنوع نژاد، مذهب و زبان که اگرچه در ابتدای سفر برای نویسنده «کشوری ناشناخته» (۲۷۷) بود، درعین حال (چنان‌که قبلاً هم اشاره شد)، برای وی «پارهای از تن» نیز بود که آن را «پشت خطوط مرزی» جا گذاشته است؛ «خطوط بی‌راه و بی‌روح مرزی» خطوط «بریتانیای کبیر!»، ساخته همان دیگری به‌عنوان بیگانه (۳۴۷).

واژه جوانمرد و مفهوم آن جوانمردی نیز یکی دیگر از واژه‌هایی است که نویسنده با بسامد بالا معنای آن را برجسته کرده است و می‌توان از آن‌ها هم تلقی دیگری به‌عنوان غیر داشت.

استوارت هال معتقد است: «وضعیت هر موجودی که جوهره آن قدرت است، چه هنگام رشد و چه هنگام زوال، خطرناک است... در هنگام رشد همه‌چیز را می‌بلعد و در مسیر زوال همه‌چیز را تحلیل می‌برد» (۱۳۸۳: ۲۶۵). با این وصف حضور و قدرت گرفتن جنگ‌سالارانی چون طالبان، با یارگیری در بین عامه مردم، می‌توانست فرصت هر نوع جوانمردی را از ملت افغانستان بگیرد و خودخواهی و خودمحوری را برای آن‌ها به ارمغان بیاورد؛ اما مطابق گزارش‌های نویسنده در این کتاب، این عقیده هرچند در خصوص این گروه خاص می‌تواند درست باشد، ولی در میان ملت افغانستان مصداق قطعی ندارد؛ در واقع نویسنده با بازنمایی تصویرهایی متنوع از صحنه‌های به تعبیر خودش «جوانمردی» مردمان افغانستان - که ادامه همان آیین درویشی و عیاری ایران بزرگ است- و تکرار عبارت «جوانمرد مردمی هستند، مردم این دیار» در سراسر کتاب، تلاش می‌کند تا احساس و درک مثبت خود را از جامعه افغانستان به خواننده القا کند و با منصرف کردن ذهن وی از طالبانیسم، او را متوجه گفتمان «افغانستان کشور مسلمان، پاره جدا مانده از تن» کند.

نویسنده در بازنمایی این مفهوم گاه چنان افراط می‌کند که خواننده آشنا با تقسیم‌بندی انواع تیپ‌های شخصیتی هورنای را به این توهم می‌اندازد که امیرخانی، خواسته یا ناخواسته، برای جلب نظر افغانستانی‌ها به شیوه یک «شخصیت مهرطلب» عمل کرده است! (هورنای، ۱۴۰۲: ۹)؛ چراکه نویسنده در شرایط مختلف و حتی در بین بدترین آدم‌ها و محیط‌ها از کسانی می‌نویسد که به‌زعمش هنوز بر همان صفت جوانمردی جوانمردان رفتار می‌کنند؛

برجسته کردن نام فردی به نام عبدالرزاق، که راننده است و «به مزد کار نمی‌کند» (۱۶۶) و یا بازنمایی تصویری از دو نفر عابر بی‌نام‌ونشان خیابانی از هرات که بی‌اعتنا به «بی‌توجهی مدنی» جامعه شناسان غربی (۱۰۱) به وی و همسرش در حمل کالسکه بچه‌اش که دچار مشکل شده بودند، کمک می‌کنند و «دست می‌اندازند دور کالسکه و آن را از روی مانع رد می‌کنند... بی‌توجه به تشکرات ما و لی جی که شادمان از این پرواز مدام فریاد می‌کشد: آقاییه باز هم!» (۱۰۰).

تصویری که نویسنده از «عسکرها» و «قوماندان‌ها»ی افغانستان بازنمایی کرده است، یکی دیگر از جلوه‌هایی است که می‌تواند پژوهشگر را در تلقی دیگری به‌عنوان غیر از افغانستان یاری رساند.

این عسکرها و قوماندان‌هایی که امیرخانی با آن‌ها برخورد داشته، اغلب یک وجه متناقض مشترک دارند: جدی، تند، شکاک و درعین‌حال نگران جان مسافر؛ تقریباً همگی مثل هم‌اند؛ ابتدا خشم می‌گیرند، متلک می‌اندازند و حتی گاه درشت می‌گویند و بعد کم‌کم آرام می‌گیرند و رسم مهمان‌داری دیگری (به‌عنوان غیر) را به‌جای می‌آورند و حتی در مواردی بعد از آن برخوردهای تند، با وی می‌نشینند و چای سبز می‌نوشند! یعنی، گویا آن‌ها نیز به همان درکی می‌رسند که نویسنده در برخورد با آن‌ها به آن رسیده بود: «سعی می‌کنم به دل نگیرم و افتتاحیه داستان را خراب نکنم!» (۴۶).

اولین عسکری (نظامی) که امیرخانی با وی مواجه شده، سربازی است که «لباس زیتونی نظامی» به تن کرده و «چهره‌ای آفتاب‌سوخته» دارد. سرش را «کجکی طرف» وی می‌گیرد و اشاره می‌کند به همسر هم‌سفر با لحنی تند و لهجه‌ای ناشناس می‌گوید: «این سیاه سر را بفرست به آن اتاق تا پیرزال تلاشی کند. بکس کلان را هم بگذار پایین. بایستی تلاشی شود...» (۴۵). وقتی نگرانی وی را از رفتن همسرش به طرف «اتاقک کاه‌گلی» می‌بیند «جلو می‌آید و مسلسل کلاشینکف را به کالسکه تکیه می‌دهد» صورتش را به صورتش نزدیک می‌کند. دستش را زیر چانه‌اش می‌گیرد و می‌گوید: «ها؟! چی خیال کردی؟ افغانی غیور است، خودش خواهر و مادر دارد... پشتون غیرت دارد. م‌که گفتم ت پیرزال تلاشی می‌کند، کدام مردکی آنجا بود آخر؟» و در ادامه تا قصد می‌کند که «چمدان کلان» را بردارد، سرباز دوباره تشر می‌زند: «هنوز تلاشی نکردم... بکس کلان را بسته نکن! بعد سرسری دستی می‌کشد داخل چمدان و با صدایی خشن که حالا به آن عادت کرده‌ام، می‌گوید: این جی هیچ کس بی‌اجازه دست نمی‌زند به اثاث غریب... افغان حرمت غریب را دارد... چنان با صدای بلند این جمله را می‌گوید که آدم خیال می‌کند مشغول متلک انداختن است به ما ایرانی‌ها» (۴۶).

شخصیت این عسکرها و قوماندان‌ها را که امیرخانی با آن‌ها مواجه بوده است، شاید بتوان با «اضطراب نرمال» هورنای نیز توجیه‌پذیر کرد؛ فرد مقابل (دیگری) برای هر عسکر و قوماندانی یک خطر بالقوه است و می‌تواند یک عامل غیرقابل‌کنترل باشد؛ پس ضمن اینکه باید به او مشکوک و از او مضطرب باشد، نباید نسبت به وی «احساس خشم و نفرت» داشته باشد. هرچند که لازم باشد در ابتدا خشم و نفرت ظاهری خود را به‌عنوان یک عامل بازدارنده از خطر بالقوه نشان دهد. به نظر می‌رسد «بسیاری از حالات و خصوصیات که ما به‌عنوان اضطراب می‌شناسیم به‌طور طبیعی در انسان نرمال نیز وجود دارد؛ مثلاً همه ما در مقابل حوادث و عوامل غیرقابل‌کنترل و نیرومندتر از خود، مثل مسئله مرگ... احساس عجز، بی‌دفاعی و درماندگی یا احساس ترس می‌کنیم؛ یعنی احساس می‌کنیم که محکوم و مقهور این عوامل هستیم؛ ولی نسبت به آن‌ها احساس خشم و نفرت نداریم. حال آنکه شخص عصبی نه‌تنها نسبت به عوامل آزاردهنده حاکم بر خود، بلکه اصولاً نسبت به تمام جریان‌های زندگی احساس خشم و نفرت دارد» (هورنای، ۱۳۶۵: ۹۷).

۲.۲- دیگری به‌عنوان بیگانه

امیرخانی در حوزه برون‌سرزمینی و برون فرهنگی، با توجه به نگاه انتقادی و گاه اعتقادی‌اش به دیگری و نیز به گفتمان‌های رایج در کشور مبدأ و مقصد سفر، تصویر طالبان و نیروهای غربی ساکن در این کشور را به‌عنوان بیگانه بازنمایی کرده است و هرچا سخن از انتحار، قتل و استعمار است، نام این دو نوع دیگری را برجسته نموده است؛ لذا وی از غفلت احتمالی «خود» و «دیگری» به‌عنوان غیر» در برابر این نوع دیگری - که یک گفتمان ضد ایرانی و ضد شیعی قوی در افغانستان و منشأ همه ترس‌ها و نگرانی‌ها

درباره این کشور، نه تنها برای ایرانیان، بلکه برای همه جهانیان حتی خود افغانستانی‌ها است، ناخرسند است. توجه به دو نمونه زیر به خوبی گویای نگاه ضد ایرانی و ضد شیعی در این کشور است:

«- از یکی از راننده‌ها می‌پرسم چقدر می‌گیرد تا به هرات ببردم؟

- نمی‌روم!

- یعنی چه ... قیمتی دارد دیگر ... رقمش را بگو...

- تو بگو هزار دلار ... باز هم نمی‌برم...

- چرا؟

- به میمنه و مرغاب هم نمی‌رسی ... لهجه‌ات ایرانی است... خطر دارد برادر... من خطر نمی‌کنم... لندکروز دیگر هم همین جواب را می‌دهد... « (۲۳۴).

در نمونه‌ای دیگر، نویسنده در یک ماشین سواری وقتی یک «طالب چاق» را «برادر» خطاب می‌کند، از او می‌شنود که «م با تو هرگز برادر نیستیم...!» این طالب جوان او را به خاطر عملیات ناموفق طالبان در ترور اسماعیل‌خان که هم‌زمان با حضور وی در این کشور بوده است، «قدم نحس» خطاب کرده و اضافه می‌کند که: «شما ایرانی‌ها به افغان‌ها ظلم می‌کنید و از مردان ما بیگاری می‌کشید و اهل سنت را آزار می‌دهید...» (۳۴۱-۳۴۲).

البته بیان انتقادی نویسنده به دیگری به‌عنوان بیگانه، از نوع غربی آن که در افغانستان حضوری مستمر داشته، بیشتر نمود پیدا کرده است؛ به‌عنوان مثال در خصوص یکی از رویدادهای مهم سیاسی افغانستان که مربوط به انتخابات «اسد سیزده هشتمادو هشت» (۱۳۸۸) این کشور است، ضمن ابراز ناخرسندی از تحجر و دودستگی حاکم بر جامعه افغانستان، از دخالت بیگانگان نیز بسیار ابراز نگرانی کرده است. بنابر این گزارش، در این انتخابات چند گفتمان تأثیرگذار در کشور افغانستان بر سر اصل انتخابات و نیز نتایج آن درگیر بودند؛ نخست گفتمان مبتنی بر ایدئولوژی طالبان «که انتخابات را تحریم کرده بود»، دوم، گفتمان مبتنی بر ایدئولوژی جریان پیروز انتخابات که «حامد کرزی» نماینده آن و از حمایت آمریکا نیز برخوردار بود و سوم، جریان «عبدالله عبدالله» که منتقد هردو گفتمان و مدعی تقلب در انتخابات بود. همه قرائین نشان از یک «خانه جنگی» بزرگ داشت که در نهایت با مداخله هژمونیک ژنرال پترائوس، فرمانده نیروهای برون‌مرزی آمریکا، غائله تمام می‌شود:

«ساعت ده صبح ... همراه با اسکورت چندین و چند جت جنگی، هرکولس نظامی در باند میدان هوایی کابل (و نه در پای‌گاه نظامی بگرام مثلاً) رو به روی لنز دوربین‌ها به زمین می‌نشیند... با چهره خشم‌گین از پله‌ها پیاده می‌شود و در نمایی با پس‌زمینه‌ای از جت‌های جنگی رو به روی میکروفون‌ها می‌ایستد... خشم‌گین شروع می‌کند... اما به‌نوعی دیگر: ... وقتی به عراق آمدیم، همه گفتند برای نفت بود... پاسخ‌مان را کسی نمی‌شنید... فریادمان را کسی نمی‌شنید... اما اینجا راحت‌تر می‌توانیم جواب بدهیم و فریاد بکشیم ... شما افغان‌ها به‌تر از هرکس می‌دانید که در این سرزمین، نه نفتی بود و نه منفعتی ... ما فقط برای رهایی شما از یوغ تحجر آمده بودیم... فقط برای استقرار دموکراسی ... و حالا شرمگینانه بایستی بشنویم که در اولین انتخابات واقعی تاریخ این کشور، آن هم در حضور ما و روی خون سربازان ما و خون آزادی‌خواهان شما، ادعای تقلب شده است... متأسفانه باید اقرار کنم که گزارشی از تخلفی همه‌جانبه و تقلبی گسترده، به من رسیده است و پذیرش نتیجه این انتخابات؛ یعنی، یک شکست برای ما... من همین‌جا به همه مردم افغانستان، و خصوصاً به آقای داکتر عبدالله قول می‌دهم که تا آخرین رأی، حافظ آرای مردم باشم و در حقیقت احترام بگذارم به روح کشته‌گان ما و شما، کشته‌گان استقرار دموکراسی در این مملکت» (۳۱۰-۳۰۹).

نویسنده پس از نقل و تحلیل این رویداد، ضمن دست‌مریزاد به پترائوس به‌عنوان یک وطن‌پرست سیاست که در جهت منافع کشورش به بهترین نحو ممکن عمل کرده، با به کار بردن صفت «نامقدس» برای وی، بغض و کینه خود را از او (دیگری به‌عنوان بیگانه) و انتقاد خود را از وضع موجود افغانستان (دیگری به‌عنوان غیر) که این چنین اسیر دست سیاست‌بازی‌های بیگانه شده است، نشان می‌دهد: «و من ... دست‌مریزاد می‌گویم به پترائوس نامقدس که بازی برد - باخت - نزدیک به باخت - باخت را به باخت - بردی تبدیل کرد که برای‌شان منافع بیش‌تری دارد» (۳۱۱). در ادامه این رویداد را دستمایه‌ای قرار می‌دهد برای نقد تفکرات مدیریتی ما

در ایران: «این؛ یعنی، تغییر استراتژی نه تاکتیک ... تغییر راهبرد نه تغییر راه کار ... چیزی که ما در تفکرات مدیریتی مان فهم نکرده ایم» (۳۱۳).

۸.۲- دیگری گذرا یا عابر

یکی از مهمترین گزاره‌های تصویر دیگری، تصویر گذرا یا عابر است: «به‌طور کلی تصاویر دیگری، سه گونه کارکرد دارد: [۱] دیگری به‌عنوان بیگانه، [۲] دیگری به‌عنوان غیر و [۳] دیگری گذرا یا عابر... طبق گفته‌های ژان مارک مورا تفاوت میان دیگری به‌عنوان بیگانه و دیگری به‌عنوان غیر، چنین است که از نظر او مفهوم غیر، با مفهوم خود یا خویش دیگر یکی است؛ یعنی، غیر همان دیگری است، اما زوج یا جفت خود در یک وجود است، مثل خود دیگر؛ درحالی که بیگانه دیگری در انزوا و جدا افتاده است. واژه بیگانه یا الیوس در زبان فرانسه به سمت معنای الیرتی (انسان مجنون) حرکت می‌کند. بیگانه دیگری طرد شده است و نه لزوماً نوع منفی آن؛ اما همیشه منفی است. احتمال باز نمود دیگری به‌عنوان غیر به ما اجازه می‌دهد ترس از او را کنار بگذاریم و او را به‌عنوان یک موازی ضروری برای برساختن یا ادراک خویش در نظر بگیریم» (نکت، ۱۳۹۹: ۴۰).

در این سفرنامه «دیگری به‌عنوان غیر» (قابطه مردم افغانستان که می‌تواند از نوع قابل ستایش و گاه درخور نکوهش باشد)، دیگری به‌عنوان بیگانه (طالبان و نیروهای غربی ساکن در این کشور) و دیگری گذرا یا عابر که شامل برخی از نیروهای خارجی مستقر در افغانستان است که برای سازمان ملل کار می‌کردند و در حد یک گفت‌وگوی کوتاه با نویسنده در ارتباط بوده‌اند.

۳- نتیجه‌گیری

سفرنامه نویسی (از نوع واقعی) در پنج دهه پنجاه تا نود با دو برساخت هویت روشنفکری و نیز هویت مسلمان ایرانی، ادامه داشته است. در نظام فکری نویسندگان این سفرنامه‌ها - مطابق نظریه نکت در خصوص نگاه به خود و دیگری - سه نوع دیگری شامل دیگری به‌عنوان غیر، دیگری به‌عنوان بیگانه و دیگری گذرا یا عابر دیده می‌شود.

رضا امیرخانی در کتاب جانستان کابلستان، تصویر دیده‌ها، شنیده و تجربه‌های سفر سیاحتی اش را با برساخت هویت مسلمان ایرانی که دارای دغدغه دینی و مذهبی و پایبند به گفتمان دینی شیعه اثناعشری با اعتقاد به وحدت جهان اسلام است، بازنمایی کرده. به همین خاطر در این کتاب علاوه بر تصویر بازارها و اماکن تاریخی و ... افغانستان، بازنمایی تصویر تعداد زیادی از مساجد و مزار بزرگان و اماکن دینی پررنگ‌تر از سفرنامه‌هایی است که معمولاً در یک سفر سیاحتی نوشته شده و یا می‌شود. نویسنده قابطه مردمی را که با آن‌ها ملاقات داشته، اعم از استاد، دانشجو، طلبه، راننده، قوماندان و ... «دیگری به‌عنوان غیر» دیده است. از نظر وی بعضی از آنان قابل ستایش و برخی دیگر قابل سرزنش‌اند؛ اما طالبان و نیروهای غربی ساکن در این کشور را «دیگری به‌عنوان بیگانه» و نیروهای خارجی مستقر در افغانستان را که برای سازمان ملل کار می‌کنند و نویسنده در حد یک گفت‌وگوی کوتاه با آن‌ها در ارتباط بوده است، «دیگری گذرا یا عابر» دیده و تصویر آن‌ها را با همین نگاه بازنمایی کرده است.

یادداشت‌ها

۱- در دانشنامه اسلامی سفرنامه به واقعی، تمثیلی و خیالی تقسیم شده است. نویسنده سفرنامه تمثیلی را شرح سفر رؤیایی سفرنامه نویس به جهانی دیگر دانسته است؛ مثل، ارداویرافنامه. سفرنامه خیالی را نیز به شرح سفر خیالی وی در عالم واقعیت تعریف کرده است؛ مثل سیاحت‌نامه ابراهیم بیک (خدیش، ۱۳۹۲: مدخل سفرنامه)

۲- برای جلوگیری از تکرار نام، فقط شماره صفحات سفرنامه جانستان، کابلستان خواهد آمد.

۳- سیدعلیرضا اجاق نژاد متولد ۱۳۸۰ در آبان ۱۳۹۷ به اوکراین رفته و خاطرات این سفر را در سال ۱۳۹۸ (سن نوزده‌سالگی) به چاپ نخست رسانده است.

فهرست منابع

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. قرآن کریم.
۲. آقاگل زاده، فردوس. (۱۳۹۴). *تحلیل گفتمان انتقادی*. تهران: علمی و فرهنگی.
۳. امیرخانی، رضا. (۱۳۹۰). *جانستان کابولستان*. تهران: نشر افق.
۴. انوشه، حسن. (۱۳۸۱). *فرهنگنامه ادبی فارسی* (چ دوم). تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۵. باستانی پاریزی، محمدابراهیم. (۱۳۹۹). *از پاریز تا پاریس*. تهران: نشر علم.
۶. براهنی، رضا. (۱۳۶۳). *سفر مصر و جلال آل احمد و فلسطین*. تهران: نشر اول.
۷. خدیش، پگاه. (۱۳۹۲). *تارنمای دانشنامه اسلامی*، مدخل سفرنامه.
۸. رستگارفسائی، منصور. (۱۳۹۷). *انواع نثر فارسی* (چ هشتم). تهران: سمت.
۹. ستاری، جلال. (۱۳۷۷). *در روزیازار زمانه*. تهران: نشر میترا.
۱۰. سلطانی، سید علی اصغر. (۱۳۹۶). *قدرت، گفتمان و زبان*. تهران: نشر نی.
۱۱. عضدانلو، حمید. (۱۳۸۰). *گفتمان و جامعه* (چاپ اول). تهران: نشر نی.
۱۲. قبادی، حسینعلی. (۱۳۸۳). *بنیادهای نثر معاصر فارسی* (چ نخست). تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
۱۳. لالکائو، ارنستو و شانتال موفه. (۱۳۹۳). *هژمونی و استراتژی سوسیالیستی* (مترجم: محمد رضایی، چاپ دوم). تهران: ثالث.
۱۴. نامور مطلق، بهمن. (۱۳۸۸). *درآمدی بر تصویرشناسی معرفتی یک روش نقد ادبی و هنری در ادبیات تطبیقی*. مطالعات ادبیات تطبیقی، ۳(۱۲).
۱۵. نانکت، لاتیسیا. (۱۳۹۰). *تصویرشناسی به منزله خوانش متون نثر معاصر فرانسه و فارسی* (مترجم: مزده دقیقی). ویژه نامه فرهنگستان (ادبیات تطبیقی)، شماره ۱. صص ۱۰۰-۱۱۵.
۱۶. نانکت، لیتیسیا. (۱۳۹۹). *حدیث دیگران* (مترجم: احیاء عمل صالح و منیژه عبداللهی). تهران: تمدن علمی.
۱۷. هال، استوارت. (۱۳۸۳). «*بومی و جهانی؛ جهانی شدن و قومیت*» (مترجم: بهزاد برکت). نشریه ارغنون، شماره ۲۴.
۱۸. هال، استوارت و برم گبین. (۱۳۹۷). *درآمدی بر فهم جامعه مدرن کتاب یکم؛ صورت بندی های مدرنیته* (مترجمان: محمود متحد و دیگران، چاپ چهارم). تهران: انتشارات آگه.
۱۹. هال، استیوئرت. (۱۳۹۱). *معنا، فرهنگ و زندگی اجتماعی* (چاپ اول). تهران: نشر نی.
۲۰. هورنای، کارن. (۱۳۶۵). *شخصیت عصبی زمانه ما* (مترجم: محمدجعفر مصفا). تهران: نشر گفتار.
۲۱. هورنای، کارن. (۱۴۰۲). *تضادهای درونی ما* (مترجم: محمدجعفر مصفا). تهران: بهجت.
۲۲. یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۸). *زین دایره میثا: گشت و گذارهای علمی و فرهنگی*. تهران: سخن.

References

The Holy Quran.

Aghagolzadeh, F. (2015). *Critical Discourse Analysis*. Tehran: Elmi va Farhangi. (in Persian)

Amirkhani, R. (2011). *Janestan-e Kabulestan*. Tehran: Ofogh Publishing. (in Persian)

Anousheh, H. (2002). *Encyclopedia of Persian Literature* (2nd ed.). Tehran: Organization for Printing and Publishing of the Ministry of Culture and Islamic Guidance. (in Persian)

- Bastani Parizi, M. E. (2020). From Pariz to Paris. Tehran: Elm Publishing. (in Persian)
- Brahni, R. (1984). The Journey to Egypt and Jalal Al-e Ahmad and Palestine. Tehran: Aval Publishing. (in Persian)
- Khadish, P. (2013). Islamic Encyclopedia Website, Entry: Travelogue. (in Persian)
- Rastgar Fasaie, M. (2018). Types of Persian Prose (8th ed.). Tehran: SAMT. (in Persian)
- Sattari, J. (1998). In the Marketplace of the Times. Tehran: Mitra Publishing. (in Persian)
- Soltani, S. A.A. (2017). Power, Discourse, and Language. Tehran: Ney Publishing. (in Persian)
- Azadanlou, H. (2001). Discourse and Society (1st ed.). Tehran: Ney Publishing. (in Persian)
- Ghobadi, H. (2004). Foundations of Contemporary Persian Prose (1st ed.). Tehran: Research Institute for Humanities and Social Sciences, Academic Center for Education, Culture and Research (ACECR).
- Laclau, E and Mouffe, C. (2014). Hegemony and Socialist Strategy (Trans. Mohammad Rezaei, 2nd ed.). Tehran: Sales Publishing. (in English)
- Namvar Motlagh, B. (2009). An Introduction to Imagology: Introducing a Method of Literary and Artistic Criticism in Comparative Literature. Comparative Literature Studies, 3(12).
- Nanquette, L. (2011). Imagology as a Reading of Contemporary French and Persian Prose Texts (Trans. Mozhdeh Daghighi). Academy Special Issue (Comparative Literature), No. 1, pp. 100-115 (in English).
- Nanquette, L. (2020). The Discourse of Others (Trans. Ehya Amal Saleh and Manijeh Abdollahi). Tehran: Tamadon-e Elmi. (in English)
- Hall, Stuart (2004). The Local and the Global: Globalization and Ethnicity (Trans. Behzad Barakat). Arghanun Journal, No. 24. (in English)
- Hall, Stuart and Bram Gieben. (2018). Formations of Modernity: An Introduction to Understanding Modern Society, Book One (Trans. Mahmoud Motahed et al., 4th ed.). Tehran: Agah Publications. (in Persian)
- Hall, Stuart. (2012). Meaning, Culture, and Social Life (1st ed.). Tehran: Ney Publishing. (in English)
- Horney, K. (1986). The Neurotic Personality of Our Time (Trans. Mohammad Jafar Mosaffa). Tehran: Goftar Publishing. (in English)
- Horney, K. (2023). Our Inner Conflicts (Trans. Mohammad Jafar Mosaffa). Tehran: Bahjat. (in English).
- Yahaghi, M. J. (2009). From This Circle of Azure: Scientific and Cultural Explorations. Tehran: Sokhan. (in Persian)